

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳԱԽԱՌՈՒՄ (Ապրիլ-Դեկտեմբեր 1921)

ԿԱՐԻՆԷ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ (karineal@mail.ru)

ՄՈՒՏՔ

Խորհրդային Հայաստանում անելի քան երեսուն տարի (1920-50ականներ) տեսած եւ հանրապետութեան բոլոր շրջաններն ու հասարակութեան խաւերն ընդգրկած բռնաճնշումների քաղաքականութեան հիմնախնդիրը դուրս է եկել գիտական շրջանակներից՝ զբաղեցնելով հասարակական միտքը: Հայ պատմագիտական միտքն եւ հասարակական կարծիքը յուզող այս հարցի քննարկումներում՝ ատելութիւնը, մեղադրանքները, վիրատրանքները եւ օտար պետութիւնների միջամտութիւնն այս ամէնին յուշում են հայ հասարակութեանը պառակտող, նրա անվտանգութեանը սպառնացող նոր վտանգների գոյութիւնը: Այս իրավիճակը պարտատրեցնում է հայ պատմագիտութեանը ձեռնամուխ լինել խորհրդային պետականաշինութեան հիմքում դրուած քաղաքական բռնութիւնների պատմութեան ամբողջական, համապարփակ գիտական ուսումնասիրութեանը՝ զերծ պահելով հայ ժողովրդին սպաստող նոր վտանգներից եւ փորձութիւններից:

Չնայած այս բնագաւառում կատարուած զգալի աշխատանքներին, հիմնախնդրի ամբողջական ընկալումը պահանջում է տեսական աշխատանք եւ մեծ առարկայական ջանքեր, բռնաճնշումների տարբեր փուլերի, հասարակութեան առանձին խաւերի, այնպէս էլ Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների բնակչութեան նկատմամբ իրականացուած բռնութիւնների քաղաքականութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ:

Սոյն յօդուածում խնդիր ենք դրել ուսումնասիրել խորհրդային իշխանութեան հաստատման առաջին ամիսներին՝ յեղկոմներից խորհուրդներին անցման շրջանում (Դեկտեմբեր 1920-21), Ալեքսանդրապոլի գաւառում տեղի ունեցած բռնաճնշումների քաղաքականութեան պատճառները, դրսեւորումները եւ առանձնայատկութիւնները:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը կատարում էր իշխանութեան նշանակովի մարմինների՝ յեղկոմների միջոցով: Խորհրդային կարգերի հաստատումից յետոյ կազմաւորուած գաւառներում եւ ստեղծուած են իշխանութեան նշանակովի մարմիններ՝ յեղկոմներ, որոնց նպատակը տեղերում խորհրդային իշխանութեան հաստատումն էր¹:

Ալեքսանդրապոլի գաւառում, պատմական պայմանների բերումով խորհրդային իշխանութեան մարմիններ ստեղծուել էին անելի վաղ քան

¹ ՀԱՍ, ֆ. 1022, ց. 3, գ. 336, թ. 1:

Հայաստանի խորհրդայնացումը՝ 1920 Նոյեմբերի 17ին, թուրքերի կողմից գաւառի ռազմակալման շրջանում²:

1920ի մայիսեան ապստամբութեան պարտութիւնից յետոյ, Ալեքսանդրապոլի կոմունիստական կազմակերպութիւնը գրեթէ ամբողջովին քայքայուել էր: Կոմունիստների մի մասը հեռացել էին Ադրբեջան, միւսները՝ յայտնուել բանտում, որտեղ կազմաւորուել էին շրջանային, քաղաքային եւ գաւառային կոմիտէներ, կատարուել աշխատանքի բաժանում: Նոյեմբերի 5ին թուրքերի կողմից քաղաքը գրաւելու ժամանակ նրանք դուրս էին եկել բանտից՝ փորձելով վերցնել իշխանութիւնը եւ կարգուկանոն հաստատել բախտի քմահաճոյքին մնացած քաղաքում³: Սակայն Սեպուհը նրանց սաստել էր, որից յետոյ մաս էին կազմել Լեւոն Սարգսեանի գլխաւորած համախոհական մարմին⁴:

Թուրքերն իրենց առաջխաղացումն Արեւելեան Հայաստանում պայմանաւորելով խորհրդային Ռուսաստանի շահերով եւ իբրեւ խորհրդայնացման ջատագովներ՝ առաջարկել էին կոմունիստներին Ալեքսպոլում հռչակել խորհրդային իշխանութիւն: Երկշաբաթեայ քննարկումներից յետոյ Նոյեմբերի 17ին բանտում կազմաւորուած Ալեքսանդրապոլի շրջանային կոմիտէն իրեն հռչակել էր *յեղկոմ*: Թուրքերի համաձայնութեամբ առնուած այդ քայլով՝ յեղկոմը փորձել էր թուլացնել թուրքական ռազմակալման ռեժիմը, տանելի պայմաններ ստեղծել բնակչութեան համար, ապահովել նրա ֆիզիկական գոյութիւնը⁵: Բայց այդ գործակցութիւնն աւելի շուտ վարկաբեկել էր խորհրդային իշխանութեանը, եւ Ալեքսանդրապոլի յեղկոմը՝ հայ բնակչութեան նկատմամբ թուրքական զինուորականների բռնութիւնների պատասխանատուութիւնից խուսափելու համար, 1921 Յունուարի 25ին վայր էր դրել իր լիազօրութիւնները⁶:

Ալեքսանդրապոլի գաւառում կուսակցութեան քաղաքականութիւնը շարունակել էր իրականացնել 1920 Յունուարի սկզբից ստեղծուած Ալեքսանդրապոլի գաւառային կոմունիստական կազմակերպութեան ժամանակաւոր կոմիտէն՝ (Գաւկոմ) իր մի շարք բաժիններով՝ տեղեկատուական-կազմակերպչական, հաշուառման եւ բաշխման, *ազիլաւացիոն*-պրոպագանդիստական, գիւղացիների մէջ աշխատանքի եւն.: Գաւկոմի հիմնական խնդիրներն էր համարել կուսակցութեան հեղինակութեան բարձրացումը եւ կուսակցականների թոփ աւելացումը: Իդէպ շատերը մտել էին կուսակցութեան շարքերը իրենց գոյութիւնը մի կերպ պահպանելու հա-

² Կարինէ Ալեքսանեան, «Ալեքսանդրապոլի բոլշեւիկեան յեղկոմի գործունէութիւնը 1920թ. Նոյեմբեր-1921թ. Յունուարին», ՀՀ ԳԱԱ, ՇՀԿԿ, *Գիտական աշխատութիւններ*, Գիւմրի, 1998:1, էջ 117-25:

³ ՀԱԱ, ֆ. 1022, ց. 2, գ. 189, թ. 3:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց.1, գ. 448, թ. 1:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1,գ. 6, թ. 12-15:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 2, գ. 33, թ. 55-57, ՀԱԱ, ֆ. 1022, ց. 2, գ. 193, թ. 2-5:

մար: Գաւկոմին ուղղուած կուսակցականների դիմումներից երեւում էր, որ նրա ձեռքում կենտրոնացուած էին առաջին անհրաժեշտութեան իրեր եւ մթերքներ, որոնք բաշխուած էին միայն կուսակցականներին⁷: «Սրանով դիմում եմ եւ խոնարհաբար խնդրում Ձեզանից,- գրում է Թադեոս Խաչիկօղլեանը,- Ալեքսանդրապոլի գաւառային կոմիտէին 1921 Ապրիլի 10ին ուղղած խնդրանքում,- որ ի նկատի ունենալով իմ բոլորի դրութիւնը եւ իմ կուսակցական աշխատանքը, որ ես կատարում եմ կոմունիստական երիտասարդական միութեան Գաւառային կոմիտէի մէջ՝ ընդառաջ գաք իմ այս խնդրին եւ կարգադրէք բաց թողնել ինձ համար մի զոյգ կօշիկ»⁸:

Ինչպէս թուրքական բռնակալման շրջանում ստեղծուած Ալեքսանդրապոլի յեղկոմի, այնպէս էլ Հայաստանի խորհրդայնացումից յետոյ՝ Հայկեղկոմի՝ թուրքական բռնութիւնները կանխելու անկարողութիւնը, սասանել էին բնակչութեան հաւատը խորհրդային իշխանութեան եւ Կոմունիստական Կուսակցութեան (ԿԿ) նկատմամբ: Բնական է, որ նման պայմաններում խորհրդային իշխանութեան եւ ԿԿի ներքին քաղաքականութեան հիմնական խնդիրը պէտք է լինէր լայնացնել խորհրդային իշխանութեան հասարակական յենարանը եւ վերականգնել ԿԿի նկատմամբ վստահութիւնը⁹: Այդ նպատակով Ապրիլի 5ին, երբ թուրքերը դեռ Ալեքսանդրապոլում էին, տեղի է ունենում Հայաստանի ԿԿի Ալեքսանդրապոլի կազմակերպութեան քաղաքային համագումարը, որտեղ նախկին յեղկոմի գործունէութիւնը որակուած է քաղաքականապէս սխալ¹⁰:

Հասարակական յենարանի ստեղծումը եւ ԿԿի հեղինակութեան բարձրացումը դառնում են խորհրդային իշխանութեան հաստատման եւ ամրապնդման հիմնական երաշխիքները, ներքին քաղաքականութեան հիմնական մեխը՝ թէ՛ տնտեսական եւ թէ՛ քաղաքական միջոցներով:

Թուրքական բռնութիւնների սարսափն ամբողջովին ճաշակած Ալեքսանդրապոլի գաւառի հայ բնակչութիւնն իր վրայ է կրում խորհրդային իշխանութեան հաստատման եւ ամրապնդման շրջանի ողջ ծանրութիւնը: Ռազմական Կոմունիզմը (ՌԿ)¹¹՝ քաղաքական կեանքում լուրջ փորձութիւն են դառնում Ալեքսանդրապոլի գաւառի բնակչութեան համար:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 22, թ. 4:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 22, թ. 5:

⁹ Ե. Զուբար, «Քաղաքականութեան խնդիրը», Կոմունիստ, 6 Յունուարի 1921:

¹⁰ Ա. Վիրաբեան, Կ. Ալեքսանեան, «Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան Ալեքսանդրապոլի քաղաքային կազմակերպութեան կոնֆերանսի արձանագրութիւնները (1921թ. Ապրիլ)», *Քանքեր Հայաստանի արխիւների*, 2015:125, էջ 170-99:

¹¹ ՌԿ-ն, առաջին անգամ ստեղծուել եւ կիրառուել էր խորհրդային Ռուսաստանում 1918-20ին: Այն տնտեսական միջոցառումների համակարգ էր, որը բացառում էր քաղաքի ու գիւղի միջեւ ապրանքափոխանակութեան կազմակերպումը եւ շուկայական հնարաւորութիւնները: Համակարգում կենտրոնականը պարենմասնատրումն էր՝ հացի եւ այլ մթերքների բռնագրաւումը, որն իրականում վերածուել էր

1921ին թուրքերի հեռանալուց երկու օր անց՝ Ապրիլի 23ին Խորհրդային Հայաստանի արտակարգ կոմիսար Պողոս Մակինցեանի կողմից Ալեքսպոլում Լեւոն Սարգսեանի գլխավորութեամբ կազմատրուում է Խորհրդային իշխանութեան մարմին՝ յեղկոմ¹²: Ալեքսպոլի յեղկոմի նախագահի պաշտօնում Սոցիալ-Դեմոկրատական Կուսակցութեան անդամ Սարգսեանի նշանակումը վկայում էր, որ կոմունիստներն այստեղ հասարակական լայն յենարան չունէին եւ ստիպուած էին օգտագործել ոչ-կոմունիստ կուսակցականների կարողութիւնները: Ընդ որում ինչպէս Սարգսեանը, այնպէս էլ Ալեքսպոլի յեղկոմի ներքին գործերի վարիչ Հայկ Ամատունին զբաղեցնում էին միքանի պաշտօններ¹³: Սարգսեանը ղեկավարում էր նաեւ պարենատրման, ֆինանսական եւ գիւղատնտեսական բաժինները: Վարչական բաժինը ղեկավարելուց բացի Ամատունուն յանձնարարուել էր գաւառում կազմակերպել իշխանութիւնը եւ ցանքսը: Ամատունին իր վրայ էր վերցրել նաեւ թուրքերի կողմից տարուած սայլերը վերադարձնելու հարցը¹⁴:

Սարգսեանը, լինելով ճկուն քաղաքական գործիչ, կողմնակից չէր թուրքերից ամբողջովին թալանուած գաւառում իրեն սպառած ՌԿի քաղաքականութեան իրականացմանը: Ապրիլի 23ի Ալեքսանդրապոլի գաւառի կոմիտէի ուղղուած գրութեան մէջ նա ուղղակի յանձնարարում էր չիրականացնել ոչ մի տեսակի բռնութիւն¹⁵:

Խորհրդային իշխանութեան պետական-կուսակցական մարմինները լուրջ տարակարծութիւններ ունէին միմեանց հետ նաեւ՝ իրաւասութեան սահմանների վերաբերեալ: Նորաստեղծ յեղկոմի եւ գաւկոմի իրաւասութիւնների սահմանը երկար ժամանակ չէր ճշտում: Չնայած, որ գիւղական,

ժողովրդի, առաջին հերթին՝ գիւղացիութեան կողոպուտին: Գիւղացուն մնալու էր այնքան հաց ու մթերք, որ անհրաժեշտ էր սնուելու եւ սերմացուի համար, մնացածը բռնագրաւում էր պետութեան կողմից՝ քաղաքային բնակչութեանը եւ կարմիր բանակի պահանջները բաւարարելու պատճառաբանութեամբ: Պետականացուելու էին նաեւ բոլոր գործարանները, արհեստանոցները, արտադրամիջոցները: Խորհրդային Հայաստանում այդ քաղաքականութիւնը իրականացուել էր 1920 Դեկտեմբերից մինչեւ 1921 Փետրուարը՝ յանգեցնելով փետրուարեան ապստամբութեանը: Նշելի է, որ բռնագրաւումների քաղաքականութեան հարցում տարակարծութիւններ կային Հայաստանի կոմունիստական իշխանութեան ներսում: Մասնատրապէս Գ. Ալիխանեանը, Ափս Նուրիջանեանը եւ ուրիշներ կողմ էին առաւել կոշտ եւ բռնի քայլերի, իսկ փոքրամասնութիւնը՝ Սարգիս Կասեան, Ասքանազ Մուսեան, Ա. Բեկզադեան՝ աւելի հանդուրժող եւ դէմ էին զանգուածային բռնագրաւումների (Վ. Ղազարխեան, *Հայաստանը 1920-1940ական թթ.*, ՀՀ ԳԱԱ պատմութեան ինստիտուտ, Երեւան, 2006, էջ 21. նաեւ՝ Ա. Յակոբեան, «Փետրուարեան ապստամբութիւնը հայ պատմագրութեան մէջ», *Վէմ*, 2011:1, էջ 138):

¹² ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3^ա, գ. 99, թ. 1:

¹³ ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3^ա, գ. 99, թ. 2:

¹⁴ Նոյն տեղում, թ. 1:

¹⁵ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 19, թ. 5:

գաւառակային եւ գաւառական յեղափոխական կոմիտէների կազմակերպման մասին ՀՍՍՀ ժողկոմսովետի դեկրետով յստակ մատնանշում էին յեղկոմների գործառոյթները¹⁶, այնուամէնայնիւ կուսակցական մարմինները յաճախ իրենց վրայ էին վերցնում նաեւ դրանք: Կուսակցական եւ խորհրդային իշխանութիւնների միջեւ հիմնական հակասութիւնը իրականացուող բռնագրաւումներին էր վերաբերում: Բանն այն էր, որ խորհրդային իշխանութեան եւ ԿԿի մէջ գտնուող մարդկանց մի ամբողջ խմբի համար բռնագրաւումները տնտեսապէս թալանուած գաւառում ապրուստի միակ միջոցն էին համարում: Ստեղծուած ծանր ընկերատնտեսական պայմաններում, կարծում ենք խուսափել դրանից՝ հնարաւոր չէր:

Ալեքսանդրի յեղկոմը, մի կողմից ստիպուած էր իրականացնել ԿԿի թելադրած բռնագրաւումների քաղաքականութիւնը, միւս կողմից՝ փորձում էր մեղմել դրանք¹⁷: Ներքին գործերի բաժնի վարիչ Ամատունու բազմաթիւ շրջաբերականները՝ բռնագրաւումներն արգելելու մասին, վկայում են, որ դա նրանց չէր յաջողում¹⁸: Ընդ որում իշխանութեան լծակներն օգտագործւում են ինչպէս յեղկոմի, այնպէս էլ գաւկոմի ներկայացուցիչների կողմից բռնագրաւումներ կատարելու համար: Սրանց աւելանում է զինկոմը, որը բռնագրաւումներ էր կատարում կարմիր բանակին կերակրելու համար¹⁹:

Թուրքական բանակից թալանուած Ալեքսանդրապոլի գաւառի հայ բնակչութիւնը ստիպուած էր կերակրել նաեւ կարմիր բանակին: Գիւղի բնակչութիւնից պահանջում է տրամադրել իր հացի ողջ աւելցուկը քաղաքի բանոտրութեան եւ զօրքի կարիքների համար՝ դրա դիմաց ստանալով անդորրագիր, որ իրատւոյն կը տար նրանց ապագայում համապատասխան քանակի արժէքով ապրանք պահանջել պետական մթերանոցներից²⁰: Սակայն միշտ չէ, որ այդ ստացականները տրւում էին: Մեծ Արիւվալիի բնակիչ Մկրտիչ Տէրմիրզոյեանը Յեղկոմի նախագահին ուղղուած դիմումում գրում է, որ գաւառամասային զինկոմն իրենից բռնագրաւել է մէկ հատ բրիզնետ (անձրեւից չթրջող կտոր), 11 արշին երկարութեամբ եւ 7 արշին լայնութեամբ, բայց ստացական չի տուել²¹: Ընդ որում, պարենամթերքը բռնագրաւում էր ոչ թէ աւելցուկ ունեցող գիւղացիներից, այլ ամբողջ գիւղից: Գաղթականներով ու որբերով հեղեղուած Ալեքսանդրապոլի գաւառում տնտեսական ծայրահեղ քայքայման պայմաններում ապրող չքաւոր

¹⁶ *Յեղափոխական կոմիտէները Հայաստանում. փաստաթղթերի եւ նիւթերի ժողովածու*, կազմ.՝ Ս. Սահրադեան «Հայաստան» իրատ., Երեւան, 1974, էջ 63-71:

¹⁷ Կ. Ալեքսանեան, «խորհրդային պետականաշինութեան հիմնախնդիրներն Ալեքսանդրապոլի գաւառում յեղկոմներից խորհուրդներին անցման շրջանում», *ԳԱԱ, ՀՇԾԿ, Գիտական աշխատութիւններ*, 2017:19, էջ 116:

¹⁸ ՀԱԱ, ֆ.144, ց. 3, գ. 96, թ. 8:

¹⁹ ՀԱԱ, ֆ.144, ց. 3, գ. 2, թ. 75:

²⁰ ՀԱԱ, ֆ.1022, ց. 4, գ. 72, թ. 20:

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 2, թ. 44:

գիւղացիները վճարելու գրեթէ ոչինչ չունէին: «...պատիւ ունենք յայտնելու Ձեզ,- գրում է Ղըրըխ գիւղի հասարակութիւնը՝ Ալեքսանդրապոլի Յեղկոմին ուղղած 1921 Յունիսի 7ի խնդիրում,- որ ...Յեղկոմի նախագահի շրջաբերական հրամանի համաձայն մեզանից պահանջում էր 20 փութ միս, բայց մենք ընչազօրկ ենք եւ քայքայուած, միանգամայն չենք կարող այդպիսի պահանջներին բաւարարուածութիւն տալ, քանի որ մենք կանաչով ենք սնւում: Ուստի խնդրում ենք հնարաւորին չափ մեզ խնայէք: Ներկայ ողորմելի դրութեան մէջ գտնուող ընչազօրկ ու քայքայուած գիւղացիներին ազատէք այդ պահանջից»²²:

Ճիշտ է յետագայում Յեղկոմը որոշում է գիւղացիներին եւ քաղաքացիներին վճարել բանակի կարիքների համար «բռնագրաւում հացահատիկի, խոտի ու տաւարի արժէքը», բայց միեւնոյն է, գիւղացիները չէին կարող բաւարարել այդ պահանջները: 1921 Յունիսի 21ի Քաթառլուի բնակիչները՝ Ալեքսոյի պարենատրման բաժնի վարիչին ուղղած գրութիւնում տեղեկացնում են, որ իրենք գտնում են անելանելի դրութեան մէջ եւ խնդրում են շուտափոյթ վերացնել գնումները²³:

Բռնագրաւումները կրում էին անկանոն եւ զանգուածային բնոյթ: Դրանցով զբաղւում էր թէ՛ յեղկոմը, թէ՛ գաւկոմը եւ թէ՛ զինկոմը: Այս վիճակին վերջ տալու նպատակով Ամատունին 1921 Մայիսի 6ի շրջաբերականով արգելում է ամէն տեսակի բռնագրաւում եւ խուզարկութիւն, առաջարկում ոստիկանապետին եւ Գաւելկոմների նախագահներին՝ իրենց իսկ անձնական պատասխանատուութեամբ, անմիջապէս դադարեցնել ինքնակամ եւ ապօրինի գործունէութիւնը եւ խստագոյնս հսկել սոյն շրջաբերականի իրագործումը: Իսկ մինչ այդ տեղի ունեցած բոլոր խուզարկութիւնների եւ բռնագրաւումների մասին խիստ քննութիւն կատարելուց յետոյ շուտափոյթ իրազեկել իրեն²⁴: Բայց բռնագրաւումները չեն դադարում:

Բնակչութեանը բռնագրաւումներից չի ապահովւում նաեւ անցումը նոր տնտեսական քաղաքականութեանը, որի հիմքում դրուած էր պարենհարկը: «Հայաստանի խորհրդային հանրապետութիւնը,- ասուած էր Ալեքսանդրապոլի Գաւկոմի նախագահ Շահգելդեանի պարենտուրքի անցման մասին հրամանում,- իր բանտորներին, ծառայողներին, պաշտօնեաներին, կարմիրբանակայիններին, որբերին, գաղթականներին պահելու համար յայտարարել է պարենատրման փութը: Տուրք է դրուած հացահատիկների, խաղողի, բրդի, մսի, մեղրի, իւղի եւ պանրի վրայ: Հաւաքուած փութը կը վերականգնի մեր քայքայուած տնտեսութիւնը, կը վերականգնի բանտորների եւ գիւղացիների հայրենիք դարձած Հայաստանը»²⁵: Մի կողմից հաս-

²² ՀԱՍ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 2, թ. 82:

²³ ՀԱՍ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 2, թ. 75:

²⁴ ՀԱՍ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 19, թ. 10:

²⁵ ՀԱՍ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 22, թ. 12:

կանալով, որ բռնությունների քաղաքականությունը վնասում է գիտացու տնտեսությունը, կառավարությունը անցնում է պարենհարկի, միս կողմից՝ ցուցակագրելով գիտացու ամբողջ ունեցուածքը՝ շարունակում է այդ բռնագրաւումները: Ալեքսանդրապոլի Գայեղկոմի նախագահ Ա. Շահգեղեանը բոլոր գաւառային եւ գիւղական յեղկոմներին ուղղուած հրամանում տեղեկացնելով պարենտուրքի անցման մասին, յայտնում է, որ բերքը թաքցնողները կը համարուեն ժողովրդի թշնամիներ, կուլակներ, որոնց պէտք է բանտարկել եւ ունեցուածքը բռնագրաւել:

Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւնը որոշել է հաւաքել պարենտուրքը, որը կը հաւաքուի անպայման: Որեւէ զեղծում, որեւէ թուլութիւն, որեւէ սաբոտաժ այս հարցում պետութիւնը ամենախիստ միջոցներով արմատախիլ կ'անի: Մենք կանգ չենք առնի նոյնիսկ գնդակահարութեան առաջ: Դէպի աշխատանք-պարենտուրքի յաջող հաւաքելուց է կախուած մեր գոյութիւնը, մեր աշխատանքից է կախուած պարենտուրքի յաջող հաւաքումը:

Հաւաքուեց տուրք՝ Խորհրդային իշխանութիւնը կ'ամրանայ, կը խորանայ, կը սկսի իր մեծ խոշոր շինարական աշխատանքը: Իսկ տուրքը կը հաւաքուի միայն այն ժամանակ, երբ հասկանանք տուրքի նշանակութիւնը եւ գիւղացիներին էլ լաւ հասկացնենք այն: Լաւ պէտք է հասկացնենք գիւղացուն, որ տուրքը տալուց յետոյ ազատ կարող է տնօրինել իրեն մնացած աւելորդը, որ բացի պարենաւորման տուրքից ուրիշ տուրք նա չի վճարում, որ պետութիւնը վերցնելու է իրենից միայն պարենտուրքը²⁶:

Գիւղացուն պարենտուրքի էութիւնը հասկացնելը համարում էր միայն աշխատանքի կէտը: Երկրորդ կէտը հնարաւորութիւն էր տալիս շարունակել բռնութիւնների քաղաքականութիւնը:

Աշխատանքի երկրորդ կէտը կախուած է մեր էներգիայից, մեր աշխատանքից: Օր ու գիշեր մենք պէտք է անդադար աշխատենք: Մեր աշխատանքից է կախուած պարենտուրքի հաւաքման յաջողութեան երկրորդ կէտը: Ժողովրդի թշնամիներ կուլակները եւ անգիտակից գիւղացիները պիտի աշխատեն թաքցնել իրենց ցանքի ու բերքի չափը, իրենց փեթակների ու անասունների թիւը, ամենաանողոք կոիւ դրանց դէմ: Այդպիսիների տեղը բանտն է, այդպիսիների ամբողջ թաքցրածը կը գրաւուի: Սուտ տեղեկութիւն տուողները պետութեան կողմից կը յանձնուեն յեղափոխական դատի, որպէս հակայեղափոխականներ: Պետութիւնն աւելի խիստ եւ կտրուկ կը լինի այն գիւղտորհուրդների եւ գիւղկոմիսարների անդամների հետ, որոնք չեն յայտնի եւ կը թաքցնեն այդ ժողովրդի թշնամիներին, Խորհրդային Հայաստանի պարագիտների անունները: Գաւառակային եւ գիւղեղկոմները պատասխանատու են գիւղացիների տուած տեղեկութիւնների համար, նրանք ամէն աջակցութիւն պէտք է ցոյց տան պարենտուրքը հաւաքող հրահանգիչներին, նրանք պատասխանատու են պարենտուրքն հաւաքելու գործում²⁷:

²⁶ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 22, թ. 12:

²⁷ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 1-2:

Գիտակցելով որ բռնությունների քաղաքականությունը վնասում է գիտացու տնտեսությունը, կառավարությունը անցնում է պարենհարկի, բայց ցուցակագրելով գիտացու ամբողջ ունեցուածքը՝ շարունակում է այդ բռնագրաւումները²⁸: Սեպտեմբերի 19-26ը պարենտուրքը հաւաքող գաւառային յանձնաժողովը յայտարարում է ստուգման շաբաթ, գիտացիներին տեղեկացնելով, որ նրանք այդ շաբաթուայ ընթացքում հնարաւորութիւն ունեն ուղղելու իրենց սխալ տուեալները, այլապէս նրանց փրկութիւն չկայ²⁹:

Պարենտուրքի հիմնական սկզբունք էր համարում դասակարգային մօտեցումը, որի համաձայն հարկ դրում էր միայն հարուստների վրայ, որպէսզի գիտացիներն իրենք մատնանշեն, թէ ովքեր են հարուստները³⁰: Այս սկզբունքի կենսագործումը սրում է իրավիճակը գաւառում: Բնակչութեան շրջանում, լուրեր են տարածում խորհրդային իշխանութեան ժամանակաւոր լինելու մասին: Ալեքսանդրապոլի գաւառային արտակարգ յանձնաժողովի նախագահին ուղղուած գեկուցագրում նշում է, որ բնակչութեան մեծամասնութեան, յատկապէս գաղթականութեան վերաբերմունքը խորհրդային իշխանութեան նկատմամբ թշնամական է³¹:

Ալեքսանդրապոլի ԿԿն ստիպում է լինում դիմելու ազգաբնակչութեանը՝ յորդորելով հանգստութեան եւ խաղաղութեան³²: Քաղաքական աշխատանքներ են կատարում կուսակցութեան եւ խորհրդային իշխանութեան հեղինակութիւնը բարձրացնելու ուղղութեամբ: 1921 Նոյեմբերի 24ի շրջաբերականով Ալեքսանդրապոլի գաւառի յեղկոմի նախագահն առաջարկում է. «...առանձին խնամքով ընդառաջ գնալ տեղական կարիքներին եւ բաւարարել աշխատատեղ տարրերի արդարացի խնդիրները, նպատակ ունենալով այն թերահաւաստութեան դէմն առնելու, որը հետեանք է նման անտարբերութեան եւ ետ է մղում խորհրդային իշխանութիւնից աշխատատեղութեան լայն զանգուածներն ու նպատատեղ հող ստեղծում մեր թշնամիների պրոպոկացիոն գործունէութեան ...»³³: Մէկ այլ շրջաբերականով Յեղկոմի նախագահը առաջարկում է գաւառակային յեղկոմներին հրաժարուել դատական գործառոյթներից, այն յանձնել դատական հիմնարկութիւններին³⁴:

Ստեղծուած իրավիճակն օգտագործում է ԿԿի քաղաքական իշխանութիւնն ամրապնդելու համար: ԿԿի քաղաքականութիւնից բնակչութեան դժգոհութիւնների համար մեղադրում են իշխանութեան մարմինները, որոնք իբր ճիշտ չէին իրականացնում ԿԿի քաղաքականութիւնը: Մասնա-

²⁸ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 4:

²⁹ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 7:

³⁰ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 66, թ. 31:

³¹ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 6, թ. 19 :

³² ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 6:

³³ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 18, թ. 15:

³⁴ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 18, թ. 11:

տրապես, 1921 Մայիսի 30ին Ալեքսանդրապոլի յեղկոմի նախագահի պաշտոնից հեռացում է Սարգսեանը³⁵:

Յեղկոմի նախագահի պաշտոնում նշանակուած կոմունիստ Սերո Մանուցեանը անմիջապէս ձեռնամուխ է լինում դասակարգային պայքարի սրման, 'դասակարգային թշնամիներ' յայտնաբերելու գործին: Նրա առաջին իսկ հրամանով առաջարկում է գաւառային ու գիւղական յեղկոմներին պաշտպանել աղքատ գիւղացիների շահերը հարուստներից՝ սպառնալով հակառակ դէպքում խիստ պատժել նրանց³⁶: Սակայն երկու ամիս անց, երբ մեղադրանքներ են հնչում իր հասցէին, նա ստիպուած խոստովանում է, որ այս գաւառում չէին կարող լինել հարուստներ, դասակարգային թշնամիներ. «Աւերակների կոյտերի եւ քաղցածների մի հսկայ զանգուած: Գաւառիս չորս շրջանից երկուսի բնակչութիւնը բառիս ամենալայն իմաստով արածելով է ապրել, տնտեսական ծայր աստիճան քայքայուած եւ աչքը յառած սպասում էին, թէ ինչ կը տայ իրենց նոր իշխանութիւնը»՝ գրում է Մանուցեանը Հայաստանի ԿԿ կենտկոմին ուղղած իր նամակում³⁷:

Բազմաթիւ անմեղ մարդիկ հալածանքների եւ բռնութիւնների են ենթարկուած³⁸: Խորհրդային իշխանութեան մարմիններում աշխատողներին ամենափոքր զանցանքի համար հեռացնում էին պաշտոնից եւ ձերբակալում: Մասնատրապէս, 1921 Յունիսի 23ին պաշտոնից հեռացում եւ ձերբակալում են ներքին գործերի վարիչ Ամատունին եւ իր ընկերները, որոնք մեղադրում են իրենց պաշտոնները չարաշահելու, պարտականութիւնները չկատարելու մէջ³⁹: Վերջինս իր հերթին բանտից գրուած նամակում մեղադրում է Ալեքսանդրապոլի կոմունիստներին⁴⁰: Ամատունին Օգոստոսին վտարում է Ալեքսանդրապոլից՝ խառնակութիւններ սկսելու պատճառաբանութեամբ: Սակայն միմեանց մեղադրելու գործընթացը շարունակում է: Ոչ մէկը ապահովուած չէր այս ամէնից: Սրտում են հակասութիւնները ինչպէս տեղական յեղկոմի եւ գաւկոմի, այնպէս էլ կենտրոնական եւ տեղական իշխանութեան մարմինների միջեւ: 1921 Մայիսի 29ին Հայաստանի ԿԿը սկսում է իրականացնել կուսակցութեան վերացուցակագրում՝ նպատակ ունենալով կուսակցութիւնից հեռացնել մտաւորականներին, հիմնականում նախկին մանրբուրժուական կուսակցութիւնների անդամներին, որոնց գիտելիքներն ու փորձը օգտագործել էր խորհրդային իշխանութեան հաստատման առաջին շրջանում: «Կուսակցութեան անձնական կազմը վերաբնեւէիս,- ասում էր Յունիսի 1ին Հայաստանի ԿԿ բոլոր կազմակերպու-

³⁵ ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 10, թ. 5:

³⁶ ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 10, թ. 15:

³⁷ ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 114, թ. 30-32:

³⁸ ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 158, թ. 3:

³⁹ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 47, թ. 201-203:

⁴⁰ Ա. Յակոբեան, «Մի ամբաստանագիր Ալեքսանդրապոլի յեղկոմի խայտառակ գործերի մասին», *ՎԷՄ*, 2015:1, էջ 228-61:

թիւներին ուղղուած կոչում,- կրկնակի ուշադրութիւն պէտք է դարձնել այն անդամների վրայ, որոնք դուրս են եկել ունեւոր դասակարգի ծոցից: Նրանց նուիրածութիւնը մեր կուսակցութեան գաղափարներին պէտք է եւ հնարատր է փորձել ու ստուգել քաղաքացիական կռուի ընթացքում նրանց բռնած դիրքից: Վերացուցակագրողների, յանձնաժողովների եւ ամէն մի կուսակցական ընկերոջ կրկնակի քննութեան առարկայ պիտի դառնան եւ մեր կուսակցութեան այն անդամները, որոնք պարկանելիս են եղել նորերս մեզ միացած ազգային մանր բուրժուական կուսակցութիւններից: Աւելի զգուշատր վերաբերմունք պէտք է ցոյց տալ եւ ընդառաջ գնալ բանուորներին ու չքատր գիւղացիներին՝ թէկուզ նրանք քաղաքականապէս պակաս պարտաստութիւն ունենան: Կուսակցութիւնը կարճ ժամանակամիջոցում կը կարողանայ նրանց քաղաքականօրէն, կոմունիստօրէն մարզել, միայն թէ նրանք դասակարգայնօրէն լինեն մեր կուսակցութեան բարեկամները եւ նուիրուած բանուորա-գիւղացիական յեղափոխութեանը»⁴¹:

1921 Յունիսի 1-3ին Ալեքսանդրապոլի գաւառում տեղի է ունենում ԿԿ անդամների վերացուցակագրում, որի հիմնական նպատակը մտաւորականներին ԿԿից եւ խորհրդային իշխանութեան մարմիններից հեռացնելն էր⁴²: Մաքրագործումը կատարում էր ամենախիստ հիմունքներով⁴³: Գաւառային վերացուցակագրման նախագահ Աշոտ Յովհաննիսեանը Վերացուցակագրման Կենտրոնական Յանձնաժողովին ուղղուած զեկուցման մէջ նշում է, որ «Ալեքապոլի կազմակերպութիւնը հակառակ կենտրոնում տիրող կարծիքի աւելի քան թոյլ է, գէթ կազմակերպութեան մէջ մտնող անդամների զարգացման ընդհանուր մակարդակով: Ինտելիգենտ կուսակցութիւնների մեծ մասը բացարձակ արտայայտութեամբ ոչ մի հասկացութիւն չունեն կոմունիստական աշխարհայեացքի հիմնական գաղափարների մասին: Եւ որպէսզի կուսակցութիւնը զերծ մնայ դրանց անխուսափելի վրիպումների պարասխանատրութիւնից յանձնաժողովը անկետանդ ընդունելիս հարցաքննում էր ընկերներից շարերին, յարկապէս կասկած յարուցող ինտելիգենտներին»⁴⁴: Կոմունիստները ներկայացնելու էին իրենց կենսագրութիւնը, յատկապէս աշխատանքի վայրը պատերազմից առաջ եւ գործունէութիւնը փետրուարեան յեղափոխութեան տարիներին, քանի որ երկրում առաջացած տնտեսական դժուարութիւնները մեծ մասամբ պայմանաւորում էր փետրուարեան ապստամբութեան հանգամանքով: Կենսագրութեան ճշտութիւնը պէտք է հաստատուած լինէր երկու կուսակցական անդամների կողմից⁴⁵: ԿԿ անձնական կազմը ստուգող եւ մաքրող գա-

⁴¹ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 15, թ. 5:

⁴² ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 47, թ. 68:

⁴³ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 4, թ. 36:

⁴⁴ ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 158, թ. 2:

⁴⁵ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 15, թ. 2:

առային յանձնաժողովի ՀԿԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպության բոլոր անդամներին եւ թեկնածուներին ուղղուած կոչում նշում էր, որ ԿԿն իր շարքերից մաքրելու է սոցիալիստական յեղափոխութեան եւ պրոլետարական դիկտատուրայի թշնամիներին⁴⁶: Իրականում ԿԿ շարքերը ստուարացել էին, քանի որ ԿԿին անդամագրուելը հնարաւորութիւն էր տալիս լուծել գոյութեան տարրական պայմանները՝ սկսած մի գոյգ կօշիկից եւ վերջացրած ամենամանհրաժեշտ իրերից: Մինչդեռ նրանք մեղադրում են ԿԿին ձախողումների մէջ, համարում ժողովրդի թշնամի:

Վերացուցակագրումները եւ բռնագրաւումները խորացնում են բնակչութեան անվստահութիւնը խորհրդային իշխանութեան նկատմամբ: Յեղկոմի նոր նախագահ Շահգելդեանը այս մթնոլորտում ձեռնամուխ է լինում ՆԷՊի (նոր տնտեսական քաղաքականութիւն) իրականացմանը, որը մշակուել եւ ընդունուել էր Ռուսաստանում 1921 Մարտին տեղի ունեցած ՌԿ/բ/Կ 10րդ համագումարի կողմից⁴⁷: Այս քաղաքականութեամբ ենթադրում էր, որոշ ազատութիւն տալ գիւղացիներին, արգելել բոլոր տեսակի բռնագրաւումները, սահմանել առետրի եւ գների ազատականացում: Սակայն բռնագրաւումները շարունակում են գիւղացիների ունեցուածքը ցուցակագրելու տեսքով, երբ ցուցակագրում էին անելի շատ քան նրանք ունէին՝ գրկելով վերջիններիս հարկերը տալուց յետոյ իրենց կարիքները հոգալու հնարաւորութիւնից: Այս վիճակը դժուարացնում է ՆԷՊի քաղաքականութեան իրականացումը: Թէեւ Հայաստանում պարենտուրքի մասին ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի հրահանգը, որով պարենմասնատրմանը փոխարինելու էր պարենհարկը, ընդունուել էր 1921 Յունիսի 24ին⁴⁸, Ալեքսանդրապոլի գաւառում պարենտուրքի անցման մասին հրամանը տրուել է միայն Սեպտեմբերին⁴⁹: Խնդիրն այն էր, որ մինչեւ պարենտուրքի անցնելը տեղական իշխանութիւնները պէտք է ցուցակագրէին գիւղացիների ունեցուածքը: Մինչդեռ երկարատեւ բռնագրաւումներից զզուած գիւղացիները չէին հաւատում ո՛չ խորհրդային իշխանութեանը եւ ո՛չ էլ բռնագրաւումներն արգելելու հրամաններին ու թաքցնում իրենց ունեցուածքը:

Շահգելդեանը բոլոր գաւառային եւ գիւղական յեղկոմներին ուղղուած հրամանում, տեղեկացնելով պարենտուրքի անցման մասին, յայտնում է, որ բերքը թաքցնողները կը համարուեն ժողովրդի թշնամիներ, կուլակներ, որոնց պէտք է բանտարկել եւ ունեցուածքը բռնագրաւել, նոյնիսկ կանգ չառնել գնդակահարութեան առաջ⁵⁰:

⁴⁶ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 15, թ. 2:

⁴⁷ Գ. Գեղամեան, *Սոցիալ-տնտեսական փոփոխութիւնները Հայաստանում ՆԷՊ-ի տարիներին*, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1978, թ. 42:

⁴⁸ *Յեղափոխական կոմիտէները*, էջ 183:

⁴⁹ ՀԱԱ, ֆ.3, ց.1, գ.22, թ. 12:

⁵⁰ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 1-2:

1921 Սեպտեմբերի 15ին Հայաստանի ԿԿ գաւառային կոմիտէն եւ Ալեքսանդրապոլի գաւառային յեղկոմը կոչով դիմում են գիւղացիներին հաւաքելու տուրքը⁵¹: Գաւառային յանձնաժողովը Սեպտեմբերի 19-26ը յայտարարում է պարենտուրքը հաւաքող ստուգման շաբաթ, գիւղացիներին տեղեկացնելով, որ նրանք այդ շաբաթուայ ընթացքում հնարաւորութիւն ունեն ուղղելու իրենց սխալները, այլապէս փրկութիւն չունեն⁵²: Պարենտուրքի հիմնական սկզբունք էր համարում դասակարգային մօտեցումը, որով հարկ էր դրում միայն հարուստների վրայ, որպէսզի գիւղացիները իրենք մատնանշեն, թէ ովքեր են հարուստները⁵³: Այս սկզբունքի կենսագործումը սրում է իրավիճակը գաւառում: Ալեքսանդրապոլի գաւառի բնակչութեան, յատկապէս արեւմտահայ գաղթականութեան անվստահութիւնը խորհրդային իշխանութեան նկատմամբ աւելի է խորանում, վերաբերմունքը դառնում՝ թշնամական⁵⁴: Ալեքսանդրապոլի ԿԿը ստիպուած է լինում դիմել ազգաբնակչութեանը՝ յորդորելով հանգստութեան եւ խաղաղութեան⁵⁵:

Հայաստանի ԿԿը ժողովրդի դժգոհութիւնը իրականացուող քաղաքականութեան նկատմամբ պայմանաւորում է տեղական իշխանութիւնների գործունէութեամբ: Մասնաւորապէս, Ալեքսանդրապոլի գաւառի յեղկոմի նախագահ Մանուցեանը մեղադրում է գիւղացիների հետ սերտ շփումներ չհաստատելու, ՆԷՊի էութիւնը բնակչութեանը չբացատրելու եւ այլ հարցերում: ՀԿԿ Ալեքսանդրապոլի գաւառային կազմակերպութեան 1921 Սեպտեմբերի 5ից 9ը Ալեքսանդրապոլում կայացած գաւառային կուսակցական կազմակերպութեան կոնֆերանսում Մանուցեանը ենթարկում է բուռն քննադատութիւնների⁵⁶: Իր հերթին, Մանուցեանը քննադատութեան սլաքներն ուղղում է կուսակից ընկերներին: Օրակարգում յայտնում է երկաթայ կարգապահութեան կարգախօսը: Բանն հասնում է այնտեղ, որ շատերը սկսում են իրենք իրենց մեղադրել:

Միաժամանակ 1921 Սեպտեմբերին տեղի է ունենում ԿԿի հերթական վերացուցակագրումը, որն այս անգամ անցկացում բաւական խիստ⁵⁷: Ըստ Վերացուցակագրման Յանձնաժողովի նախագահ Ա. Յովսէփեանի գտումը տեւել է երկու ամիս, քանի որ նախկինում շատ կուսակցականներ լրջութեամբ չեն վերաբերուել գործին: Իսկ այդ գտման ժամանակ 369 կոմունիստներից 159 «խորհրդային կարգերի թշնամի տարրեր, մորթապաշտներ եւ մեր կուսակցութեան համար խորթ էլեմենտներ» նկատուելով

⁵¹ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 4:

⁵² ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 7:

⁵³ ՀԱԱ, ֆ., ց. 1, գ. 66, թ. 31:

⁵⁴ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 6, թ. 19:

⁵⁵ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 6:

⁵⁶ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 1-2:

⁵⁷ ՀԱԱ, ֆ. 4033, ց. 3, գ. 1, թ. 13:

հեռացուել են⁵⁸: Այս վերացուցակագրումը առանձնայատուկ է եղել նաեւ նրանով, որ բացի մտաւորականներից, որոնց թիւն ամենաշատն էր՝ 40 տոկոս, հեռացուել են նաեւ գիտացիներ, բանտորներ եւ արհեստաւորներ: Դեկտեմբերի 14ին Հայաստանի ԿԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպութեան ընդհանուր ժողովում Յովսէփեանը զեկուցել է, որ վերացուցակագրման արդիւնքում «անգործ ընկերները հեռացուած են եւ կուսակցութիւնը դարձել է բանտորական»⁵⁹: Յատկանշական է, որ ի տարբերութիւն կուսակցական միա ժողովների, այստեղ զեկուցումները կրել են տեղեկատուական բնոյթ եւ չեն ունեցել հակաճառութիւններ:

Յեղկոմների եւ ԿԿի կազմը «վտանգաւոր» տարրերից մաքրելուց յետոյ Հայաստանի կոմկուսը ձեռնամուխ է լինում ընտրական գործընթացի կազմակերպմանը⁶⁰: ԿԿի յաղթանակը ապահովելու նպատակով սահմանում է *ակտիւ* եւ *պասիւ* ընտրողական իրաւունք, որի հիման վրայ ԿԿի համար անցանկալի բազմաթիւ մարդիկ յայտարարուելով ձայնագուրկ, (*պասիւ*) զրկում են ընտրական իրաւունքից⁶¹: *Պասիւ* ընտրական իրաւունք ունեցողներն էին՝ վարձու աշխատանք շահագործողները, առանց աշխատանքի եկամուտով ապրողները, մասնաւոր առեւտրականները, կուսակրօնները, հոգեւոր պաշտօնեաները, նախկին կառավարութեան անդամները, նախկին ոստիկանութեան գործակալները, քաղաքացիական կոռուի ժամանակ իշխանութեան դէմ կոռած խմբապետերն ու մաուզերիստները, հոգեկան հիւանդ կամ խելագար ճանաչուածները, ինչպէս նաեւ խնամքի տակ գտնուածները, եւ վերջապէս օրէնքով կամ դատական վճռով իրաւութներից զրկուածները:⁶² Արդիւնքում 1921 Դեկտեմբերին տեղի ունեցած ընտրութիւններում իշխանութեան մէջ մնում են միայն կոմունիստները եւ ԿԿի հաւանութեամբ ընտրուած ջբաւորները, որոնք մեծ մասամբ անկուսակցականներ էին եւ անգրագէտ: Այս ընտրութիւններով աւարտում է խորհրդային պետականաշինութեան առաջին փուլը՝ յեղկոմներից խորհուրդների անցման շրջանը: Յեղկոմները, որոնք նշանակովի իշխանութեան մարմիններ էին իրենց գործն աւարտած համարելով, իշխանութիւնն յանձնում են ընտրութիւններով ձեւաւորուած խորհուրդներին: 1922 Յունուարից սկսում է խորհուրդների իշխանութեան ամրապնդման ժամանակաշրջանը: Խորհրդային իշխանութեան պետականաշինութեան հիմքում դրուած բռնաճշումների քաղաքականութիւնը յետագայում եւս շարունակում է:

Թուրքական սարսափներն ապրած Ալեքսպոլի գաւառի բնակչութիւնը եւ այստեղ ապաստանած արեւմտահայ գաղթականութիւնը մեծագոյն ողբեր-

⁵⁸ ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 47, թ. 77:

⁵⁹ Նոյն:

⁶⁰ Կ. Ալեքսանեան, «Խորհուրդների առաջին ընտրութիւններն Ալեքսանդրապոլի գաւառում», ՀՀ ԳԱԱ, ԾՀՀԿ, *Գիտական աշխատութիւններ*, 2017:20, էջ 184:

⁶¹ ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 106, թ. 118:

⁶² ՀԱԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 106, թ. 118:

գութին են ապրում: Բազմաթիւ հայեր ստիպուած լինելով խաղալ այս խաղի կանոններով, իվերջոյ 1937ին յայտնուում են ստալինեան բռնաճնշումների ընդհանուր մասղացում՝ խորացնելով հայոց ողբերգութիւնը:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ալեքսանդրապոլի գաւառի խորհրդային իշխանութեան հաստատման առաջին շրջանում կատարուած քաղաքական բռնութիւնների ուսումնասիրութեամբ յանգել ենք այն եզրակացութեան, որ Խորհրդային իշխանութեան հասարակական յենարանի բացակայութիւնը եւ Խորհրդային Ռուսաստանի քաղաքական վնասակար ազդեցութիւնը, դարձան յեղկոմներից խորհուրդների անցման շրջանում խորհրդային պետականաշինութեան հիմքում ընկած քաղաքական բռնութիւնների հիմնական պատճառները:

Թուրքական բռնակալման հետեւանքով Ալեքսանդրապոլի գաւառում ստեղծուած ընկերատնտեսական ծանր վիճակը, իրենց կարողութիւնները խորհրդային պետականաշինութեանը իսպաս դրած եւ ԿԿ շարքերը համալրած ոչ-կոմունիստ անդամների առկայութիւնը յեղկոմներում, կենտրոնական եւ տեղական իշխանութեան մարմինների, տեղական յեղկոմների ու կուսակցական մարմինների հակասութիւններն ու իրաւասութեան համար պայքարը, առանձնայատուկ պայմաններ են ստեղծել այստեղ քաղաքական բռնաճնշումների համար:

Խորհրդային պետականաշինութեան հիմքում ընկած ռազմական կոմունիզմի չարդարացուած բռնաճնշումների քաղաքականութիւնն իր տարբեր դրսեւորումներով (բռնագրաւումներ, վերացուցակագրումներ, քաղաքացիական իրաւունքի զրկում) մեծ ողբերգութիւն դարձաւ թուրքական սարսափներն ապրած Ալեքսանդրապոլի գաւառի բնակչութեան, յատկապէս արեւմտահայութեան համար:

THE POLITICAL VIOLENCE OF THE SOVIET AUTHORITIES IN THE PROVINCE OF ALEXANDROPOL (APRIL-DECEMBER 1921)

(Summary)

KARINE ALEXANIAN (karineal@mail.ru)

The paper describes and examines the governance of the early sovietization period in the province of Alexandropole. Lacking enough grassroots support, the authorities established in Armenia on December 2, 1920 relied on violence and force to implement their policies.

The newly formed authorities first recruited members of allied parties, who joined in to improve the socio-economic conditions of the province, from which the Turkish occupying forces were still being evacuated. However, the contradictions and rivalry between the local and the central authorities generated the opportunity to use force. Failure to improve conditions led to violence and the purging of Communist ranks of allied figures and the shifting from policies of “military communism” to those of a “new economic plan” and the consolidation of communist rule in the province and the country at large.